

Gelenekselci ve Modernist
Paradigmalar Kiskacında
İmam Şâfiî

Editör
M. Mahfuz SÖYLEMEZ

Editör Yrd.
Mustafa ÖZGAÇ

Araştırma Yayınları
Ankara 2014

İLK DÖNEM ŞÂFİİ-EŞ'ARİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet KESKİN¹

Giriş

İmam Şâfiî 150/767'de Gazze'de doğmuş ve 204/820 yılında Mısır'da vefat etmiştir. Kendisi Arap ve Kureyş kabilesine mensuptur. Küçük yaşta babası vefat etmiş ve annesi onun özellikle ilk eğitiminde etkili olmuştur.² Mekke, Medine, Yemen, Bağdat, Mısır'da ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. 53 yıl yaşamış ve ömrünün tümü Abbâsilerin altın çağı olan dönemde geçmiştir. Bunun 23 senesi Harun Reşit döneminde dir.

İmam Eş'arî 260/874 Basra'da doğmuş 324/936 Bağdat'ta vefat etmiştir. O da İmam Şâfiî gibi babasını küçük yaşta kaybetmiştir. Arap olup Yemen asıllıdır. Meşhur sahabe Ebu Musa el-Eş'arî'nin soyundandır.³ Onun da eğitiminde özellikle Mu'tezili öğretiyi almasında annesi etkili olmuştur. Eş'arî 64 yıllık ömrünün tamamını Abbâsî halifeleri döneminde ve daha çok Basra ve Bağdat'ta geçirmiştir. Ancak İmam Şâfiî'nin aksine o Abbâsî Hilafetinin zayıfladığı dönemde yaşamıştır.

Şüphesiz mezhepler, ister ameli-fikhi, ister itikadi ve kelami, isterse ahlaki (tasavufî) olsun, zamanla yakınlık duyguları diğer mezheplerle etkileşime girmişlerdir. Böylece hayatın bütün alanlarına, yani iman, amel ve ahlak gibi sahalara hükmetmişlerdir. İtikadi mezhepler genellikle ameli veya ahlaki ekoller üzerinden kitlelere ulaşmışlardır. Şüphesiz fikhi

- 1 Yrd. Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi ilahiyat Fakültesi, mkeskin@yyu.edu.tr
- 2 er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (606/1209), *Menâkibu'l-İmâmî's-Şâfiî*, Kahire, 1986, s. 34-35.
- 3 İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan (571/1175), *Tebyiru Kezibi'l-Mufteri fi ma Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*, Dimeşk 1399/1979, s. 62-63, 102.

mezhepler, itikadi mezheplerin halk nezdinde kabul görü yayılmasında etkin olmuşlardır. Bu bildiride İmam Şâfi'ni kurucusu olduğu Şâfilîğin, Eş'arî düşünceyle ilk teması v Şâfi'den yaklaşık bir asır sonra Şâfilerin Eş'arîliği benimsemeleri ele alınarak bu benimsemenin nedenleri ve Eş'arîliği Şâfilik üzerinden ilk dönem itibariyle yayılması irdelenecektir.

1. Şâfiî-Eş'arî Karşılaşması

Eş'arî'nin, Şâfilikle karşılaşması onun çocukluk yıllarını rastlamaktadır. Muhtemelen Eş'arî daha 7-10 yaşlarında ken Şâfilikle tanışmıştır.

Eş'arî'nin babası evladını yetiştirmesi için dönemin Basra Şâfiî lideri ve mümessili olan Zekeriya es-Sâci'yi (307/91) seçmiş ve vefatından önce oğlunun eğitimi için ona tavsiye bulunmuştur.⁴ Böylece Eş'arî, dönemin Basra Mu'tezile reisi olan Ebû Ali el-Cübbâi (235/849-303/915) ile tanışmada önce ilk eğitimini es-Sâci'den almış ve onunla ilişkilerini mul temelen Mu'tezili dönemde de sürdürmüştür. Çünkü Eş'a tefsirinde es-Sâci'den çokça rivayetlerde bulunmuştur.⁵ E da onun es-Sâci ile ilişkisini sürdürdüğünü gösterir. Babasının vefatından sonra annesinin Cübbâi ile evlenmesiyle da çocuk yaşta olan Eş'arî, Cübbâi'nin himayesine ve rahle-i terisine katılmış olur.⁶ Bu dönemde her ne kadar Eş'arî, Şâ geleneği ile karşılaşmış olsa da bunu, iki mezhebin etkileşir olarak görmek doğru değildir. Çünkü Eş'arî, mezhebinin si tematiğini kurmuş bir mezhep imamı değil, bir öğrenci olarak es-Sâci'den istifade eden ve hala Mu'tezile'ye mensup olarak bir kişidir. Eş'arî kırk yaşına geldiğinde Mu'tezile'den ayr

4 es-Subkî, Tacuddin Ebu Nasr Abdulvehhâb b. Ali (771/1370), *Tabakatü Şâfiyyeti'l-Kubrâ* (thk. Abdulfettah Muhammed-Mahmud Muhammed 1992, III, 355; İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Amr (774/1373), *el-Bida ve'n-Nihaye*, Beyrut ts., XI, 131.

5 ez-Zehabi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kayr (748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ* (thk. Şuayb Arnavut-Muhammed Naim el-Arkûsi), Beyrut 1413/1992, XIV, 198.

6 Zehabi, *age.*, XV, 86; el-Makrizî, Takyyuddin Ahmed b. Ali, (845/14 el-Hutat ve'l-Âsâr, Kahire ts., II, 359.

düğünü camide ilan eder. Çünkü Ashabu'l-Hadise göre bidatçı olup insanları bidatine davet eden kimsenin tövbesi, ancak bu bidatinden dönüp tövbe ettiğini ilan etmesiyle geçerli olur. Eş'arî de bunu caminin minberine çıkarak kendini tanıtır Mu'tezile'den döndüğünü ve bundan sonra onlarla fikri mücadeleye gireceğini halka ilan ederek yapar.⁷ Eş'arî'nin ayrılışı ses getirmekle birlikte birçok tartışmayı da beraberinde getirir. Eş'arî, Basra'da birkaç yıl daha kalır ve bu süre zarfında, daha sonra kendi adıyla anılacak olan mezhebin fikri temellerini atar. Görüşlerini sistematik hale getirip yazdığı eserlerle yaymaya çalışır. Bu dönemde yazdığı tefsirinde sıkça es-Sâci'den rivayetlerde bulunur. Ayrıca *Makalat* eserinde yer alan Ashabu'l-Hadis akidesi ile ilgili görüşlerinin dayandığı kaynakların başında es-Sâci gelmektedir.⁸ Böylece Eş'arî'nin, Basra'da yaygın bir biçimde olmasa da merkezinde es-Sâci'nin yer aldığı Şâfiî kesimle ilişkili olduğu görülür. Muhtemelen bu ilişkiden dolayı Eş'arî, Bağdat'a gidince oradaki Şâfiî lideri Ebû İshak el-Mervezî (340/951) kendisine kucak açmıştır.

Basra'da Eş'arî-Şâfiî ilişkisi bir etkileşimden ziyade, ilmi bir istifade ve çocukluktan beri gelen bir dostluk -bir müddet inkıtaa uğramışsa da- hoca-öğrenci ilişkisi olup, iki mezhebin etkileşimi olarak görülemez.

Bağdat'a gelen Eş'arî, destek arama çabasıdadır. İtikadi alanda Hanefiler İmamı Azam'dan beri belli bir geleneğe sahiptirler. İmam Ebû Hanife'nin *Fıkhu'l-Ekber*'ine bakanlar onun özetle hemen hemen bütün itikadi konulara değindiğini rahatlıkla görebilirler. Böylece Eş'arî'den önce Hanefiliğin şekillenip gelişen itikadi/kelami bir boyutu bulunmaktadır.

- 7 İbnü'n-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak (385/995), *el-Fihrist*, Beyrut 1978, s. 257; bkz., ez-Zehabî, *age.*, XV, 89; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr (681/1282), *Veşeyâtu'l-A'yân ve Enbâu'z-Zemân* (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1968, III, 285.
- 8 İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim el-Harrani (728/1328), *Minhacu's-Sünneti'n-Nebeviyye* (nşr. Muhammed Reşad Salım), Riyad 1406/1986, VIII, 9; İbn Teymiyye, *Beyanu Telbisi'l-Cehmiyye fi Testisi Bide'thimil-Kelamiyye* (thk. Muhammed b. Abdurrahman b. Kasım), Mekke H 1392, II, 527.

Şâfilik, Malikilik ve Hanbelilik ise Hanefiler gibi böyle b geleneğe sahip değillerdir. Muhtemelen bu nedenden dola Eş'arî bu üç mezhebin desteğini almaya çalışmıştır. Şura bir gerçektir ki itikadi mezhepler, ameli, ahlaki ve siyasi yapı lar üzerinden kitlelere ulaşır ve onlar tarafından benimseni Başka bir deyişle bu mezhepler, itikadi mezheplerin taşıyıcı ları olmuşlardır. Mu'tezile'nin tarih sahnesinden silinmesini muhtemel en büyük nedeni, kitlelere mal olmayışı; entelel tüel bazda kaşıdır. Bunu en iyi gösteren durum, bugün Şi Mu'tezili veya Zeydi-Mütezili mezheplerin varlığını sürdürü yor olmasına rağmen, Mu'tezile mezhebinin Hanefî kanadını varlığını sürdürememesidir. Çünkü Mu'tezililer çoğunlu la Hanefîdirler. Bu nedenledir ki, Hanefî tabakatının yaza Eş'arî'nin ilk mezhebini Hanefilik olarak verir ve Mu'tezile'de döndükten sonra Şâfî mezhebine geçtiğini söyler.⁹

Eş'arî, Bağdat'ta kelama karşı dirençlerini bildiği Han belileri ikna etmek için Berbehârî'nin (329/941) yanına g der. Ancak umduğunu bulamaz. Berbehârî'ye aynı esasla savunduklarını belirterek rivayete göre *el-İbane* adlı eseri sunar. Berbehârî *el-İbane* eseri ile Eş'arî'nin savundukların yanlış olduğunu söylememekle birlikte Ahmed b. Hanbel'de başkasını tanımadıklarını belirtir.¹⁰ Burada Berbehârî'n kastettiği şey büyük ihtimalle metottur. Yani Eş'arî'nin kull andığı kelami metottur ki İmam Ahmed'in kullandığı nakil zahiri ve hadis (nass) yoğunluklu sistemle uyuşmamaktadır Eş'arî ise Ashabu'l-Hadis'in desteğini kazanmayı hedefleyen yazdığı *el-İbane* eserinde bile kelami metot hakimdir. Böyle Eş'arî, Ashabu'l-Hadis'in her üç kanadını yani Şâfilik, Ma kilik ve Hanbeliliğin desteğini alma ve Ashabu'l-Hadis'in us luddin esaslarını oluşturma çabasıdadır. Bu çaba onun ashabının Ehl-i Hadis kelimcileri olarak tanınip anılmaları

9 Ebû'l-Vefâ, Ebû Muhammed Abdulkadir, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye Tabakâti'l-Hanefiyye*, Karâtçi, ts., I, 247-248.

10 el-Ehvâzî, Ebu Ali el-Hasan b. Ali b. İbrahim (446/1055), "Mesâlibu l' Ebi Bîşr" (Nşr. Michel Allard), *Bulletin D'études Orientales*, C. XXIII, I mas 1970, s. 157-159; İbn Asâkir, *age.*, s. 390-391; ez-Zehebî, *age.*, 2 90.

sağlamıştır.¹¹ Eş'arî'nin Hanbelilerin desteğini alma çabası Berbehârî'nin karşı duruşuyla başarısız olmuştur.¹² Fakat buna karşılık Bağdat'ta Mervezî'nin Eş'arî'ye kucak açması ve onu ders halkasına alması,¹³ fikirlerini bu halkadaki Şâfiilere aktarmasının önünü açmış böylece Mervezî'nin Bağdat'taki ders halkasında yetişen birçok Şâfiî alimin aynı zamanda usuluddini Eş'arî sistemiyle almasını sağlamıştır. Burada yetişen Şâfiî alimleri gittikleri her yere Şâfiilikle birlikte Eş'arîliği de götürdüler. Böylece Eş'arî her ne kadar Ashabu'l-Hadisten Hanbelilerin desteğini alamamışsa da çoğunluğu oluşturan Şâfiî ve Malikilerin desteğini almayı başarmış ve görüşleri bu iki ameli-fikhi mezhep üzerinden yayılmaya başlamıştır. Eş'arî'nin vefatı üzerinden daha bir asır bile geçmeden artık Eş'arîlik Şâfiilikle anılır olmuş ve klasik tabirle bu iki mezhep mütelazimeyn olmuşlardır.

Burada şu soru akla gelmektedir. Neden Şâfiilik Eş'arîliği içselleştirdi? Veya hangi saikler Eş'arîliğin Şâfiiler tarafından kabul görmesini sağladı? Bunu kesin olarak bir nedene veya başka birtakım nedenlere bağlamak zor olmakla birlikte bu hususta bazı güçlü ihtimaller üzerinde durulabilir.

2. Şâfiilerin Eş'arîliği Benimsemesinin Muhtemel Nedenleri

a. Metodolojik Yakınlık

Bunların başında vasat, orta yol arayışı veya başka bir ifadeyle uzlaşmacı yorum gelmektedir ki bu yakınlığa günümüzde birçok araştırmacı dikkat çekmektedir.

1. Ortayol-Uzlaşmacı Yorum

Gerek Şâfiî gerekse Eş'arî yorum, temelde usul içerikli olup biri usulu'l-fıkıh, diğeri usuluddindir. İmam Şâfiî fıkhıta

11 en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (508/1115) *Tabıratü'l-Edille fi Usûli'd-Dîn* (thk. Hüseyin Atay), Ankara, 1993, I, 338, 400,403.

12 Bkz., el-Ehvâzî, *age.*, s. 157 vd.; ez-Zehebi, *age.*, XV, 90.

13 Bkz., Hatîb el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali (463/1070), *Tarihü Bağdâd*, Beyrut, ts, XI, 347; İbn Kesîr, *age.*, XI, 187; es-Subkî, *age.*, III, 352, 367.

anlama metodolojini oluştururken bir benzerini İmam Eş'arı inanç alanında oluşturmuştur. Her iki metodolojinin vasa olması usul kurucularının yani Şâfi ve Eş'arı'nın fikri ark planından kaynaklanmaktadır. Alanları farklı olmakla birlik te her ikisi benzér eğitim merhalelerinden geçmişlerdir.

İmam Şâfi önce Arap diliyle ilgilenmiş fakat daha sonr fıkha yönelmiştir. Kendi döneminde İslam dünyasında fikhı iki merkezi vardır. Bunlardan biri Hicaz, yani Ehl-i-Hadi ekolü; diğeri Irak, yani Ehl-i Rey ekolüdür. Ehl-i Rey ekolü nün isimlendirilmesi ve onun etrafındaki polemikler ile ha disçilerin ve Ehl-i Hadis alimlerinin buna fikhçılar da dah olmak üzere Re'ye karşı takındıkları olumsuz tavırda Hane Mu'tezililer başta olmak üzere genel olarak Mu'tezile'nin n kadar pay sahibi olduğunu bilemeyiz. Ancak azımsanmayacak kadar olduğu kuvvetle muhtemeldir. İşte İmam Şâfi, aralarında ciddi fikri çatışmaların olduğu ve bu durumun İslam toplumunu gitgide iki uzlaşmaz kutba götürdüğü, biri diğeri rini hadisi terk etmekle suçlarken, diğeri sübutu zanni olan sünnet (ahad haber) ile Kur'an'ın ahkam ve anlamını ipote altına alarak daraltmak ve aklı (içtihat ve rey) kullanmamalla suçladığı bir ortamda yetişmiştir.

İlkin Şâfi, Ehl-i Hadis'in metodolojisini ve fikhını almıştı. Bunu dönemin Ehl-i Hadis ekolünün lideri konumunda olan İmam Malik'ten (179/795) almıştır.¹⁴ Fakat o İmam Malik yetinmemiş, diğeri ilim erbabından da ders almıştır.¹⁵ Daha sonra bir vesileyle İmam Azam Ebû Hanife'nin önde gelen öğrencilerinden Muhammed eş-Şeybani ile karşılaşır ve o dan Rey ekolünün fikhını ve metodolojisini öğrenir.¹⁶ Böylece İmam Şâfi'nin fikri arka planında temel olarak bu iki ekol mevcuttur. Bu iki ekolün olumlu ve olumsuz yönlerini ke dince tespit eder ve ikisine de eleştirilerini yöneltir.¹⁷ Büti

14 er-Râzi, *age.*, s. 38-39.

15 Ebu Zehra, Muhammed, *İmam Şâfi* (Çev. Osman Keskiöglü), Anka 1987, s. 40-41.

16 er-Râzi, *age.*, s. 39-40, 58-59, 71 vd.

17 Ebu Zehra, *age.*, s. 29.

bunlar Şâfi'nin her iki ekole hakim olduğunu ve iyi bildiğini gösterir. Bu yetişme tarzı onun iki uçtaki ekollerin ortasını bularak vasat yolu kurmasında etkili olmuştur. Her ne kadar orta yol tesisiyle ilgili bazı eleştiriler İmam Şâfi'ye yöneltilmekte ise de¹⁸ Şâfi bu alandaki (fikhi-usulî) orta yol hareketinin mümessili olarak görülür.

İmam Eş'arî de benzer bir şekilde, ancak fıkıh değil inanç alanında yani usuluddinde İmam Şâfi gibi yetişmişti. Kendi dönemi ve yaşadığı muhitte, akli önceleyen, nakli gerektiğinde akla göre tevîl eden Mu'tezile'yle; neredeyse akla hiçbir etkinlik alanı bırakmayan, inançla ilgili bütün meselelerin Hz. Peygamber ve Selef tarafından çözüldüğünü, nakil dışında inanç alanında bir şey söylemenin bidat olduğunu söyleyen ve bunu yapanları bidatçilikle, sünnet ve Selefin yolundan çıkmakla suçlayan Ashabu'l-Hadis vardı.¹⁹ Eş'arî, dönemin Basra Mu'tezile reisi sayılan Cübbâi'den Mu'tezile'nin akılcı kelamını aldı. Hocası Cübbâi'yi temsilen tartışmalara katılacak dereceye geldi.²⁰ Daha sonra Mu'tezile'den ayrıldı.²¹ İlk eğitimini aldığı dönemin Basra'daki Şâfi reisi sayılan es-Sâci'den Ashabu'l-Hadisın görüşlerini aldı. Daha sonra Bağdat'a giderek orada Şâfiilerin reisi olan Mervezi'nin ilim halkasına katıldı. Böylece Eş'arî tıpkı İmam Şâfi gibi dönemin en etkili iki farklı ekolünün önde gelen hocalarından ilim tahsil etmiştir. İnanç alanındaki bu iki uzlaşmaz ekolün birbirinden gittikçe koptuğunu ve neredeyse İslam dünyasını ikiye böldüğünü gören Eş'arî bu iki ekol arasında orta yol/vasat, uzlaşmacı bir metot geliştirdi. İmam Şâfi'nin fıkhıta gerçekleştirdiği orta yol/vasat metodolojinin bir benzerini bir asır sonra İmam Eş'arî inanç alanında gerçekleştirmiş oldu. Bu iki alan, usul alanı olup, şeriat ve akide olarak

18 Ebu Zeyd, Nasr Hâmid, *el-İmamü's-Şâfi ve Te'sisü'l-İdyolociyyeti'l-Vesatiyye*, Kahire, 1992, s. 56-58; Güler, İlhami, "M. Arkoun'a Göre İmam Şâfi'nin "İslâmî Akıl"ı Kuruluşunun Teolojisi - Kur'an ve Sünnetin "Yüce Otorite" Olarak Tesisi-", *Uluslararası İmam Şâfi Sempozyumu*, s. 387.

19 el-Eş'arî, *Risale fi İstihşarı'l-Havd fi İlmî'l-Kelâm*, Beyrut, 1953, s. 88 vd.

20 Eş'arî'nin, Cübbâi yerine tartışmalara katıldığına dair. Bkz., el-Ehvâzi, *age.*, s. 155; İbn Asâkir, *age.*, s. 91.

21 İbnü'n-Nedim, *age.*, s. 257; İbn Asâkir, *age.*, s. 39-40

adlandırılabilineceği gibi usulu'l-fıkıh ve usulu'd-din olarak da adlandırılmaktadır.²²

2. Dili Yorumun Merkezine Almak ve Zahiri Anlamı Önceleme

İmam Şâfi'nin Arap diline hakimiyetini sadece taraftarları değil²³ Mu'tezili ve Hanefi olan meşhur dil ve tefsir bilgü Zamaşşeri bile dile getirmektedir.²⁴ İmam Şâfi yorumun merkezine dili koymakta ve adeta nassı anlamayı dile bağlamaktadır. Hatta Kur'an'da Arapça olmayan hiçbir ibarenin olmadığını ve Kitapta yer alan bütün kelimelerin Arapça olduğunu ileri sürmektedir.²⁵ Eş'arî'ye bakıldığında onun da Şâfi'nin bu görüşünü paylaştığı görülür.²⁶ Eş'arî de birçok konunun açıklamasına girişirken dil merkezli yoruma başvurur.²⁷

3. Nassa Bağlılık ve Nassın Önderliğinde Akli Nassın Hizmetine Sunmak

İmam Şâfi'nin nassın alanını genişleterek bütün hükümleri nassa bina etmeye özen gösterdiği ve bunu usul alanı da yazdığı er-Risale eseriyle gerçekleştirdiği, aklın alanını daralttığı ve akli, nassı anlama aracı haline getirdiği, kıyası içtihadı Ehl-i Rey'e göre daha az yer verdiği görülür.²⁸ Eş'arî ise önce akla başvurmakla birlikte akli muhakemenin varlığı netice ne olursa olsun onu nassla sınırlandırarak hüküm nassa bırakmaktadır.²⁹

22 Nasr Hâmid Ebu Zeyd, "İmam Şâfi ve Ortayol İdeolojisinin Tesisi" (Çev. İbrahim Özer), *Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şâfi'nin Rolü* (Haz., Hayri Kurşoğlu), Ankara, 2000, s. 89; Ali Mabrook, "el-Asl Ya'melu Didde Nefsihi min Faale's-Şâfi" *Uluslararası İmam Şâfi Sempozyumu*, İstanbul, 2012, s. 40.

23 Bkz. er-Razi, *age.*, s. 239 vd.

24 ez-Zamaşşeri, Ebu'l-Kasım Carullah, *el-Keşşâf*, Mısır, 1972, I, 497-498; Velid Hüseyin, "Mekanetu İmam eş-Şâfi fi'l-Lisani'l-Arabi", *Uluslararası İmam Şâfi Sempozyumu*, s. 502 vd.

25 eş-Şâfi, *er-Risâle* (thk., Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut, ts. s. 41-42.

26 İbn Fûrek, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan (406/1015), *Muceddu Makâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (thk., Daniel Gimaret), Beyrut, 1987, s. 149, 155-156.

27 Bkz. Eş'arî, *Kitabu'l-Luma' fi'r-Redd ala Ehlî'z-Zayğ ve'l-Bida'* (Thk. Ric J. MacCarthy), Beyrut, 1953, s. 75; İbn Fûrek, *age.*, s. 150, 191.

28 Ebu Zeyd, "İmam Şâfi ve Ortayol İdeolojisinin Tesisi" s. 127-128, 131.

29 el-Eş'arî, *el-Luma'*, s. 71; el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (324/936), *İbâne an Usulî'd-Diyane*, Nşr. Hammad b. Muhammed el-Ensari, Mevâzî, 1409/1988, s. 177; İbn Fûrek, *age.*, s. 182.

b. Kelama Karşı Yumuşama

İmam Ahmed b. Hanbel, Şâfi ekolü içinde yetişmiş ve ne sebeple olursa olsun kelamı veya kelami düşünceleri nakletmeyi bile bidat saymış ve bu hususta çok katı bir tavır sergilemiştir. Bunun en iyi örneklerinden biri Ebu Ali el-Hüseyn b. Ali b. Yezid el-Kerâbîsi'ye (248/862) karşı giriştiği eylem ve tecrittir. el-Kerâbîsi, İmam Şâfi'nin gözde öğrencilerinden biridir. Ancak onun Kur'an'ı telaffuz etmem mahluktur³⁰ demesi ve mezheplerin özellikle Hâricilerin makalatlarını aktarması -ki Hâricilerle ilgili birçok veri onun Hâricilerden ve onların eserlerinden naklettiklerine dayanmaktadır.³¹ Ahmed b. Hanbel'in şiddetli tepkisini çekmiş ve ashabına ondan rivayette bulunmalarını ve uzak durmalarını tavsiye etmiştir.³² Ahmed b. Hanbel kadar olmasa da İmam Şâfi'nin de kelam karşıtlığı vardır. Ancak Ahmed b. Hanbel'in mihnede elde ettiği konum onu Ashabu'l-Hadisın hatta Ehl-i Sünnetin yegane imamı konumuna yükseltmiştir. İbn Teymiyye bu duruma şu sözleriyle dikkat çekmektedir: "Şer'i ilimlerde farklı imamlara tabi olan fakih, mutasavvif, muhaddis ve diğerlerinin: "Biz usul veya sünnette Ahmed b. Hanbel mezhebi üzereyiz" dediğini görürsün. Bunu ifade etmelerinin nedeni, Ahmed b. Hanbel'in diğer imamlardan hiç kimsenin söylemediği bir görüşü söylemek veya imamlardan herhangi birini sünnete muhalefetle suçlamak değildir. Aksine imamların üzerinde ittifak ettikleri sünneti kendisinden öncekiler ondan daha fazla dile getirmişlerdir. Ancak, ihtiyaç duyulduğu ve sünnet muhaliflerinin güçlü, hakkın yardımcılarının az olduğu dönemde, onun bunu izhar etmesi etkili olmuştur. Öyle ki, onun kıyamını Ridde gününde mürtedlere karşı çıkan Ebû Bekir'e, Sakife gününde Ömer'e, ed-Dar gününde Osman'a ve Harura'da Ali'ye benzetilmiştir."³³ Mihnede gösterdiği mukavemetten ötürü insanlar artık Ahmed b. Hanbel'le sınıranır hale gelmiş,

30 el-Eş'ari, *Kitabu Makâlâtî'l-İslâmiyyin ve İhtilâfi'l-Musallîn*, (thk., Hellmut Ritter), Wiesbaden 1980, s. 148.

31 Bkz., el-Eş'ari, *Makâlât*, s. 24.

32 İbn Ebi Ya'la, *Tabakatu'l-Hanabîle*, Riyad, 1999, II, 150, 281.

33 İbn Teymiyye, *Beyanu Telbisu'l-Cehmiyye*, II, 92.

onu sevmemek veya ona uymamak, kişinin bidat ehlinde sayılmasına yeterli neden olmuştur.³⁴ Ahmed b. Hanbel'i mihneyle kazandığı bu konum özellikle Bağdat'ta ona mühiş bir güç vermiştir. Örneğin züht ve takvasına rağmen, kelam ile uğraştığı ve İbn Küllâb'ın görüşlerini paylaştığı içi Ahmed b. Hanbel'in tepkisini çeken Muhâsibî'yle ilişki kesmiş ve cenazesinde ancak birkaç kişi hazır bulunabilmiştir. Böylece Ashâbu'l-Hadis Ahmed b. Hanbel'le birlikte yeni boyut kazanmış³⁵ fikhi tarafından çok, akidevî (inanç) yönüne öne çıkmış ve Ahmed b Hanbel bu açıdan Ashâbu'l-Hadis'i yegane temsilcisi olarak görülmüştür.³⁷ Fıkıhta ise bunla kapsayamamış ve onlardan farklı bir mezhep olma süreci girmiştir.³⁸ Böylece artık Hanbelilik itikadi boyutuyla birliği Şâfilikten farklı bir mezhep sürecine girmiş olmaktadır. Bunu durum Şâfilik içinde zamanla kelama karşı yumuşamayı beraberinde getirerek yaklaşık bir asır sonra Şâfililerin Eş'arîli benimsenmelerinde etkili olmuştur.

c. Şâfiî Geleneğindeki Boşluk

Her ne kadar İmam Şâfiî'nin itikada dair bazı eserlerinden söz ediliyorsa da bunların ona ait olmadığı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir. İster bu eserler ona ait olsun ister olmasın netice itibarıyla Şâfiî geleneğinde Eş'arî önce itikadi-kelami anlamda Hanefilerdeki gibi bir gelenek olmamıştır. Bu nedenle Şâfiî geleneği fikhi bir gelenek olarak devam etmiştir. İtikadi alandaki boşluk birçok yönden keşif dillerine yakın olan bir diğer ekol ile yani Eş'arîlikle doldurulmuştur. Böylece Şâfilik gittiği her yerde hem amelî hem de itikadi boyutuyla yerleşmeye ve yaşam bulmaya başlamıştır.

34 İbn Teymiyye, *Kutub ve Resail ve Fetâvâ İbn Teymiyye fî'l-Akide (Fetâvâ)* (thk. Abdurrahman Muhammed Kasım en-Necdi), Riyad ts., V, 553-554.

35 Hatîb el-Bağdâdî, *age.*, VIII, 215; ez-Zehebî, *age.*, XI, 327; İbnü'l-Cevzî, Ebü Ferec, *Telbîsu İblîs*, Beyrut, 1985, s. 207; el-Gazzâlî, Ebü Hamid Muhammed *Kavâidü'l-Akâid*, Beyrut, 1985, s. 85; İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, V, 533.

36 Mihne olayı, Özellikle Ahmed b. Hanbel ve taraftarlarının ön plana çıkarılmasıyla sağlanmıştır. Bkz., İbn Teymiyye, *Beyanu Telbîsu'l-Cehmiyye*, II, 100; Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, İst. 1989, II, 77.

37 İbn Teymiyye, *Beyanu Telbîsu'l-Cehmiyye*, II, 92.

38 Koca, Ferhat, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebî*, Ankara, 2002, s. 29.

İmam Ebû Hanife'den itibaren Hanefi geleneğinde mevcut olan ve gitgide geliştirilen itikadi boyut, Eş'arî'nin çağdaşı olan İmam Maturidi ile birlikte zirveye ulaşmış ve ondan sonraki asırlarda bu Hanefi itikadi-kelami gelenek, Eş'arîlik karşısında Maturidilik olarak anılmıştır. Hanefilik baştan itibaren itikadi bir geleneğe sahip olmasına karşın Şâfilikte böyle bir durum söz konusu değildir. Bu nedenledir ki, gerek İbn Küllb ve arkadaşları gerekse Eş'arî ve ashabı, Hanefiler tarafından Ashabü'l-Hadis kelamcıları olarak adlandırılmışlardır.³⁹ Gerçekten de Hanbeliliği bir yana bırakırsak Eş'arîlik, Ehl-i Hadisin her iki ekolünde (Şâfi ve Maliki) yer bulmuş ve onların itikadi-kelami boyutunu oluşturmuştur.

3. Şâfilik'in Eş'arîlikle İlk Teması

a. Eş'arî Mervezî İlişkisi

Eş'arî'nin daha sonra Eş'arîlik olarak anılacak olan fikirlerinin Şâfilikle gerçek anlamda teması Ebû İshak İbrahim b. Ahmed b. İshak el-Mervezî (340/951) ile olmuştur.⁴⁰ Büyük bir alim ve zahid olan Mervezî, İbn Sureyc'den ilim almış ve Bağdat'ta Şâfi fihhının reisliğini yapmıştır. Şâfi mezhebinin görüşlerini özetleyip açıklamıştır. Bağdat'ta uzun bir süre ders ve fetva vererek birçok öğrenci yetiştirmiş, ömrünün sonlarına doğru Mısır'a gitmiş ve orada 340/951 yılında vefat etmiştir. İmam Şâfi'nin kabrine yakın bir yere defnedilmiştir.⁴¹ Ebû İshak el-Mervezî, *Muhtasarü'l-Muzenî*'ye şerh yazmıştır.⁴²

Eş'arî, Bağdat'a gittikten sonra Cuma günleri Ebû İshak el-Mervezî'nin el-Mansur Camisindeki ders halkasına katılmıştır.⁴³ Böylece Eş'arî bir yandan Mervezî'den Şâfi fihhını tedris ederken diğer yandan kendi itikadi-kelami görüşlerini hem Mervezî'ye hem de onun talebelerine aktarma imkanı bulmuştur. Subki'nin de belirttiği gibi burada iki yönlü

39 en-Nesefî, *age.*, I, 338, 400, 403.

40 el-Hüseynî, Ebû Bekr b. Hidayetullah, *Tabakatü's-Şâfiyye*, Beyrut, 1982, s. 66.

41 Hatib el-Bağdâdî, *age.*, VI, 11.

42 el-Hüseynî, *age.*, s. 66-67.

43 Hatib el-Bağdâdî, *age.*, XI, 347; İbn Kesir, *age.*, XI, 187.

bir etkileşim söz konusudur.⁴⁴ Böylece Bağdat'ta hicri IV. asrın başlarında Şâfilik, Eş'arîlğin hem hamisi hem de taşıyıcısı olmaya başlamıştır. Çünkü itikadi mezheplerin geniş halk kitlelerine ulaşmasını ve onlar tarafından kabul görmesini daha çok pratik, ameli veya ahlaki (tasavvufi) ekoller sağlamışlardır.

b. İlk Şâfî Eş'arîler

İlk Şâfî Eş'arîler olarak karşımıza Mervezî'nin öğrenciler çıkmaktadır. Çünkü bu öğrenciler Mervezî'den fıkah dersi alanken aynı zamanda ders halkasına katılan Eş'arî'den de itikad ve kelim dersi almışlardır. Böylece gittikleri beldelerde Şâfî fikhî yanında Eş'arîliği de yaymışlardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Ebu Sehl es-Su'lûkî (369/979): Ebu Sehl Muhammed b. Süleyman b. Muhammed b. Süleyman b. Hasan es-Su'lûkî Horasanlı olup Eş'arî zamanında Irak'a gelmiş, Eş'arî'nin ilim halkasına oturduğu belirtilen Ebû İshak el-Mervezî'den ders almıştır. Aynı zamanda Eş'arî'den de istifade etmiş ve birçok beldede fıkah ve kelim dersi vermiştir. Kendisi edip, fakih, kelimci ve sufi olup dönemin önemli simalarındandır. Ebu Sehl es-Su'lûkî 296/908 İsfahan'da doğmuş ve 369/979'da Nisabur'da vefat etmiştir.⁴⁵

Ebu Zeyd el-Mervezî (371/981): Ebu Zeyd Muhammed Ahmed b. Abdillâh el-Fâşânî el-Mervezî olup Şâfî fikhini Ebû İshak el-Mervezî'den almıştır. 301/913'de doğmuş, Mekke'ye yedi yıl kaldıktan sonra Merv'de yetmiş yaşındayken vefat etmiştir.⁴⁶ Irak, Dimeşk ve Mekke'de hadis rivayet etmiş *Sahîhu'l-Buhârî*'nin en iyi ravilerinden olduğu belirtilir.⁴⁷ Şâfî mezhebini en iyi bilen ve iyi yorumlayanlardan biri olduğu

44 es-Subkî, *age.*, III, 352, 367; İbn Kâdî Şuhbe, Ebu Bekr b. Ahmed Muhammed b. Ömer (851/1447), *Tabakâtu's-Şâfiyye* (thk. el-Hafız Abdalalim Hân), Beyrut 1407/1986, II, 114.

45 İbn Asâkir, *age.*, s. 128, 183, 185; Zehebi, *age.*, XV, 87; el-Hüseynî, *age.*, s. 93.

46 İbn Asâkir, *age.*, s. 189; es-Subkî, *age.*, III, 76; el-Hüseynî, *age.*, s. 96.

47 Hatib el-Bağdâdî, *age.*, I, 314; İbn Asâkir, *age.*, s. 139.

gibi aynı zamanda mezhebin en önemli şahsiyetlerinden biridir. Horasanlı olup Irak'a ilim tahsili için gelen ve Eş'arî'den istifade eden önemli Şâfiî fıkıhçılarından biridir.⁴⁸

Ebû Ali Zâhir b. Ahmed b. Muhammed b. İsa es-Sarahsî (389/999): Ebû İshak el-Mervezî'den fıkıh, Eş'arî'den kelim dersi almıştır. Horasan ve Irak'ta fıkıh ve hadis eğitimi alan Zâhir b. Ahmed es-Sarahsî'nin, çağının önde gelen şahsiyetlerinden biri olduğu belirtilir.⁴⁹ Selh'te doksan altı yaşındayken vefat etmiştir.⁵⁰

Kaynaklarda Eş'arî'nin öğrencileri olarak zikredilen ve aynı zamanda her biri birer Şâfiî fıkıhçısı ve buldukları beldelerde Şâfilik'in birer temsilcisi ve müderrisi olan bu alimler aynı zamanda kendi yetiştirdikleri öğrencilerine ve etkili oldukları kitlelere Şâfilik yanında Eş'arîliği de aktarmışlardır. Bu ve bunlar gibi alimlerin çabasıyla İmam Şâfiî'nin vefatından bir asır sonra Eş'arî'nin Bağdat'ta Şâfiîlerin desteğini almasıyla, Eş'arîlik Şâfilikte yer bulmuş ve onunla birlikte yayılmaya başlamıştır. Bunda Eş'arî'ye kucak açan Bağdat Şâfiîlerinin reisi Ebû İshak el-Mervezî'nin katkısı inkar edilemez.

Sonuç

İmam Eş'arî'nin hicri üçüncü asrın ikinci yarısından itibaren Şâfiî mezhebi ile olan ilişkisi, Mu'tezili düşüncüyü benimseyip savunmasıyla inkıtaa uğramışsa da daha sonra Mu'tezile'den ayrılarak Basra'dan Bağdat'a gitmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Eş'arî'nin, el-Mervezî'nin Bağdat'taki ilim halkasına katılması Şâfilikle Eş'arî düşüncenin etkileşimini sağlamış ve bu ilim halkasında yetişen Şâfiîler aynı zamanda Eş'arî düşüncenin de savunucuları olmuşlardır. Böylece Eş'arî daha hayattayken Şâfiîler, Eş'arî'nin görüşlerini benimsemişlerdir. Eş'arî düşüncenin Şâfiîlerce kabul görmesi

48 İbn Asâkir, *age.*, s. 138, 188-190; ez-Zehebî, *age.*, XV, 87; es-Subkî, *age.*, III, 368; İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, Abdülhayy b. Ahmed el-İkrî ed-Dimeşki(1089/1678), *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, Beyrut ts., II, 76.

49 İbn Asâkir, *age.*, s. 128, 206-207; Zehebî, *age.*, XV, 87.

50 İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *age.*, II, 131; el-Hüseynî, *age.*, s. 105-106.

her iki imamın gerek yaşamlarının gerekse fikri arka planlarının birbirine benzer unsurlar içermesi ve kurdukları sistemin vasat-ortayol bir sistem olmasından kaynaklanmaktadır. Eş'arî'nin zamanında başlayan bu birliktelik kısa süreçte Şâfîilerin hemen hemen tümünün Eş'arîliği benimsemesi sağlamıştır. Böylece Şâfilik ile Eş'arilik birlikte anılır olmuştur.